

Tutkimus suomen imperatiivista

HEIKKI LESKINEN *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä*. I. Suomi. — Suomi 115:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1970. 227 s.

Heikki Leskisen imperatiivitutkimus on merkkitapauksia suomen kielen muotoopin tutkimuksen alalla. Muotoopin ilmiöiden systemaattista tarkastelua ei viime vuosikymmeninä ole juuri harrastettu. Poikkeukseksi on jäänyt Julius Markin v. 1923 ilmestynyt väitöskirja »Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen» I, jossa suomen omistusliitejärjestelmiä on tarkasteltu niin yksityiskohtaisesti kuin se senaikaisen aineiston valossa oli mahdollista. Selviä merkkejä muotoopin harrastuksen elpymisestä on ollut nähtävissä 1960-luvun jälkipuoliskolla. V. 1967 perustettiin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen yhteyteen Muotoopin arkisto, jonka rahoitus ensimmäisen nelivuotiskauden osalta järjestyi valtion humanistisen toimikunnan ja helsinkiläis-jyväskyläläisen tutkijaryhmän solmiman tutkimussopimuksen turvin. Paitsi perustutkimusta, muoto-opillisen aineiston systemaattista keruuta ja arkistointia, myös käytännön tutkimustuloksia on alkanut näkyä. V. 1969 tarkastettiin Tauno Särkän väitöskirja »Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi», ja v. 1970 ilmestyi nyt esiteltävä tutkimus itämerensuoma-

laisten kielten imperatiivin muodostusta käsittelevän monografian ensimmäisenä osana.

Tutkimuskohteena on ollut poikkeuksellisen monimuotoinen ja erilaisten äännekehitysten ja analogisten tasoitusten hämmentämä muotoryhmä. Nykykielen kannalta suhteet ovat selvät: kaikissa asemissa tavataan vain vahva-asteinen *ka-* tai *ko-*tunnus, yks. 2. persoonassa kuitenkin vain alkuperäiseen loppu-*k*:hon viittaava loppukahdennus, esim. *tuokaa*, *antakaa*, *tuokoon*, *antakoon*, *tuok^x*, *anna^x*. Myös *a-* ja *o-*vokaalisten tunnusten jakauma on yksinkertainen: *ka* esiintyy vain mon. 2. persoonan myönteisessä imperatiivissa, *ko* yks. ja mon. 3. persoonassa sekä mon. 2. persoonan kielteisessä imperatiivissa.

Suhteet eivät kuitenkaan ole aina olleet yhtä selvät. Sekä *ka-* että *ko-*tunnuksen *k*-aines on kuulunut suffiksaalin astevaihtelun piiriin. Niin kauan kuin palataalispirantti on säilynyt, ei vahva- ja heikkoasteisen tunnuksen yhteys ole päässyt hämärtymään. Palataalispirantin kadottua ovat imperatiivimorfeemin alomorfitt etääntyneet liiaksi toisistaan ja heikkoasteisen tunnuksen selkeys on mm. erilaisten vokaalilupistumien tapahduttua kärsinyt. Seurauksena on ollut pyrkimys yleistää vahva-asteinen tunnusvariointi kaikkiin asemiin. Yleistystendenssin samuudesta huolimatta ei kehitys kaikissa suomen murteissa ole ollut yhtä nopeaa: toisissa murteissa ei äännelaillista heikkoasteisesta tunnuksesta ole enää jälkeäkään, toisissa alkuperäiset suhteet

ovat säilyneet lähes nykypäivään saakka. Paitsi imperatiivin tunnusta suffiksaali astevaihtelu on lisäksi koskenut mon. 2. persoonan muodoissa myös persoonapäätettä, mikä on osaltaan lisännyt kehityksen kirjavuutta.

Paitsi tunnuksen klusiiliosaa imperatiivin muodostusta on hämmentänyt myös vokaaliaineksen vaihtelu. Varsin yleisen käsityksen mukaan *a*:llinen tunnus edustaisi varsinaista, ns. 1. imperatiivia, *o*:llinen tunnus olisi puolestaan kuulunut alkuaan ns. optatiiviin eli 2. imperatiiviin. Nykysuomessa *a*:lliset ja *o*:lliset tunnukset ovat täydennysjakaumassa. Nämäkään suhteet eivät aina ole olleet eivätkä vielääkään murteittain ole yhtä selkeät. Vaikaksi kysymykseksi näyttää jäävän, missä määrin voidaan olettaa alkuperäisen 1. imperatiivin rinnalla esiintyneen itsenäistä optatiivia, missä määrin on oletettava jo alun perinkin vallinnutta komplementaariutta.

Muita imperatiivin muodostuksen kannalta keskeisiä ongelmia on mm. myön-teisten muotojen käyttö kielteisten funktiossa, imperatiivimuotojen korvaaminen muilla taivutusmuodoilla (mon. 1. persoonassa) sekä monikollisten imperatiivimuotojen korvauminen yksiköllisillä ja päinvastoin (yks. ja mon. 3. persoonassa). Erityisen kiintoisiksi mutta myös ongelmallisiksi ovat osoittautuneet savolaismurteet. Paitsi mainitunlaisia yleisongelmia niiden imperatiivin muodostukseen sisältyy runsaasti murteen omaan äänne- ja muotokehitykseen perustuvia yleistyksiä ja edelleenkehittyymiä.

Hyvin ansiokasta on, että tekijä on lähestynyt näitä kysymyksiä useiden aikatasojen kannalta. Hypoteettisen lähtötilanteen ja nykykielen ja -murteiden väliin jää vaihe, jota ainakin osin voidaan valaista vanhojen kielioppien ja muun vanhan kirjasuomen aineistolla. Erityisen tärkeä on kansanrunoihin sisältyvä imperatiiviaines, jonka avulla tekijä on voinut vakuuttavan tuntuisesti seurata myös itämurteidemme imperatiivin muodostuksen kehitystä.

Myös nykymurteiden synkroniset suhteet on kartoitettu tarkoin. Suurta apua on ollut tekijän v. 1964 kansankielen viikolla tekemästä kyselystä, johon tulleiden vastausten perusteella kuva nykymurteiden edustuksesta on ratkaisevasti tarkentunut. Kaikkiaan aineiston runsaus ja yksityiskohtaisuus on kunnioitettavaa: onhan kyseessä verraten harvinainen (osin hyvinkin harvinainen) muotoryhmä. Tavallisimmista lähteistä, Sanakirjasäätiön kokoelmista ja nauhoitteista, ei tässä tapauksessa ole juuri löytynyt aineistoa. Muoto-opin arkiston kokoelmia tekijä on ehtinyt hyödyntää lähinnä vain kielteisen imperatiivin osalta.

Johdantoluvussa (s. 9—18) tekijä on esitellyt laajasti imperatiivin muodostusta suomalais-ugrilaisissa kielissä; vertailuksi on otettu aineistoa myös mm. indoeurooppalaisista ja altaailaisista kielistä. Useista kielistä tuttu ilmiö on imperatiivin ja preesensin yhteenkuuluvuus. Tekijä viittaaakin Erkki Itkosen esittämään ajatukseen, jonka mukaan imperatiivi lienee alkuaan ollut vain käskevästi lausuttu preesensmuoto. Näin on ymmärrettävissä mm. se, että itämerensuomalaisissa kielissä, lapiissa ja mordvassa tavataan imperatiivin tunnuksesta sama *k*-aines kuin preesensissäkin.

Ims. kielissä alkuperäisintä kantaa edustanee pelkän *k*:n sisältävä yks. 2. persoonan imperatiivi. Sen rinnalle on kuitenkin viimeistään jo varhaiskantasuomessa kehittynyt mon. 2. persoonan imperatiivin tunnukseksi *ka*. Mallina on ilmeisesti ollut indikatiivin yks. ja mon. 2. persoonan persoonapäätteiden suhde *-t* : *-ta(k)*, *-tä(k)*. On siis vallinnut suhde **menek* 'mene' : **men(e)kä* 'menkää'. Vasta myöhemmin imperatiivi on muiden modusten vaikutuksesta osittain mukautunut persoonataivutukseen. Täydellistä ei mukautuminen ole sittenkään ollut: yks. 2. persoona on säilynyt *k*-loppuisena. Onpa tekijä sitä paitsi esittänyt suomen murteista ja karjala-aunuksesta etenkin mon. 2. persoonan muotoja, joissa alkuperäinen

persoonapäätteettömyys on yhä nähtävissä (esim. murt. *läkkä*, karj.-aun. *tuoka* ~ *tuoga*, *o(t)takka*, *ruvekka* jne.).

Imperatiivin varhaisvaiheiden kannalta arvoituksellinen on *ko*-tunnuksen alkuperä. *ko* ja *ka* -tunnusten geneettistä yhteenkuuluvuutta on yleensä pidetty selvänä. Labiaalivokaalin alkuperä on kuitenkin antanut aihetta erilaisiin käsityksiin.

Tekijä on viitannut alkuaan Setälän esittämään oletukseen, jonka mukaan optatiivin tunnus on sekä ims. kielissä että lapissa johdettu *ka*-tunnuksesta deminutiivisella *i*-johtimella (*ka* + *i* > *koi* > *ko*). Ajatusta on myöhemmin täydentänyt Ravila: koska lapin kannalta muutos *ai* > *oi* ei sovi, kyseessä täytyy olla laina ims. taholta. Tekijä ei kuitenkaan hyväksy Setälän oletusta. Odottaisi, että niissä ims. kielimuodoissa, joissa *i*-loppuinen diftongi on yleensäkin säilynyt, tavattaisiin myös diftongillinen *koi*-tunnus. Siitä on kuitenkin hyvin vähän merkkejä missään ims. taholla, ja niissäkin kielissä, missä sitä esiintyy (vepsä, liivi), se voi selittyä toisinkin.

Toinen mahdollisuus *o:n* selittämiseksi olisi olettaa äännekehitystä *ka* ~ *kä* + *v*. Oletuksen pohjana on Erkki Itkosen esittämä käsitys ims.-lappalaisten suffiksaalien labiaalivokaalien synnystä. Tässä tapauksessa myös optatiivin tunnus palautuisi varhaiskantasuomeen. Selityksen tiellä on kuitenkin esteitä. Tekijä viittaa perusteluun, jonka on maininnut myös Mikko Korhonen väitöskirjassaan (Die Konjugation im Lappischen s. 171): koska verbaalisen *v*-johtimen merkitys on alkuaan ollut lähinnä passiivinen, refleksiivinen tai translatiivinen, ei ole kovinkaan todennäköistä, että se olisi liittynyt imperatiivivartaloon.

Tekijä esittää ratkaisuksi äännelaillisesta selityksestä luopumista. Suffiksit *o* ja *oi* ovat hänen mukaansa ilmeisesti olleet myöhäiskantasuomessa hyvin produktiiveja ja vallanneet sillä perusteella uusia asemia. Murrosvaiheessa olisi *ka*, *kä* : *ya*, *yä* -loppuinen imperatiivivartalokin

saattanut saada sekä *o*:llisen että *oi*:llisen rinnakkaisasun, jolla olisi lisäksi voinut olla deminutiivinen sivumerkitys. Ims. taholta uusi suffiksi olisi sitten lainautunut lappiin.

Tämäkään ratkaisu ei tunnu aukottomalta. Vaikka *o* ja *oi* -suffiksit ovat olleetkin aikanaan hyvin produktiiveja, on vaikea osoittaa paralleelia, jossa jokin kieliopillinen tunnusaines (ei siis johdinaines) olisi saanut *o*:llisen tai *oi*:llisen rinnakkaisasun pelkästään *o* ja *oi* -suffiksien yleisyyden ja ekspansiiivuden perusteella. Metodisesti arveluttavaa on olettaa myöhäiskantasuomeen sekä *o*:llisiä että *oi*:llisiä rinnakkaismuotoja: ims. kielen nykyedustus voidaan tällä perusteella palauttaa suoraan alkuperäiseen kahtalaisuuteen pohtimatta joko *i:n* katoa tai *i*:llisten muotojen mahdollista myöhäisyyttä. Voidaan vielä kysyä, miksi varhaiskantasuomalaisen *ka*-tunnuksen kanssa (lähes) samamerkityksinen myöhäiskantasuomalainen tunnus *ko* olisi lainautunut lappiin; kieliopilliset aineksethan eivät ole niitä, jotka helpoimmin ylittävät kielirajan.

Mikään tähänastisista ratkaisuista ei näytä lopulliselta. Joukkoa voineekin kartuttaa vielä ainakin yhdellä selityskokeella, jonka lähtökohtana on *ko*-tunnuksen distribuutio. Tekijä on Korhosen väitöskirjaan viitaten huomauttanut, että lapin kannalta *ko*-tunnus on alkuaan kuulunut ilmeisesti vain yks. ja mon. 3. persoonaan. Niissä lapin murteissa, joissa *ko*-tunnuksen varaan nykyisin rakentuu täydellinen muotosarja, se on selitettävissä myöhäiseksi. Näyttää myös siltä, että ainakin suomen murteiden takaa hämmöttää samantapainen kanta (vrt. myös nykysuomen muotoja: *antakoon*, *antakoot* mutta *antakaa*).

Lapin edustukseen sisältyy muutakin kiintoisaa. Kuten tekijä on huomauttanut, siellä tavataan tunnuspari *ko* : *o*. Ei kuitenkaan voida olettaa, että vain parillistavuisissa vartaloissa esiintyvän tunnus *o* palautuisi aiempaan **yo*-asuun (ks. Erkki Itkonen, Ostlapp. Vok. s. 359—360, Mikko Korhonen, mts. 172). Erkki Itko-

sen mukaan onkin jo kantalapissa ollut parillistavuisten verbien 2. imperatiivin tunnukseksi pelkkä **o*, joka on esiintynyt vartalovokaalin sijalla (mts. 360). Korhosen mukaan alkuperäinen suffiksi on *ko*; *o*-variantti on syntynyt lapille ominaisen rytmiiän vaatimuksesta, ja mallina on tällöin ollut 1. imperatiivin tunnuksessa ilmenevä *ke* : *ø*-vaihtelu (mts. 172—173). Toisaalta mikään ei kaikesti estäisi olettamasta päinvastaista kehitystä: alkuperäisen *o*-tunnus olisi saanut 1. imperatiivissa esiintyvän vaihtelusuhteen perusteella rinnalleen *ko*-tunnuksen.

Vastaavanlainen pelkän vokaaliaineksen sisältävä imperatiivin tunnus ei näytä olevan täysin tuntematon ims. kielialueellakaan. Julius Mägiste kiinnitti v. 1940 Eesti Kcelessä (s. 169—189) huomiota omittuisen tuntuisiin imperatiivimuotoihin, joita eteläviron murteiden tutkijat Ojansuusta lähtien olivat kirjanneet; esim. (Ojansuun mukaan) *ei võltu* 'älä ota', *ei andu* 'älä anna', *ala nakru* 'älä naura', *ala magadu* 'älä makaa' jne. (lisäesim. ks. mts. 169—177). Ojansuun ja Kettusen mukaan näissä muodoissa on oletettava *k*:n heikon asteen vastineen katoa: *ala veltu* < **vellayok*, resp. **ottayok* t. **otta_kok* (Mägiste, mts. 182; Kettunen, EKÄH, 2. p., s. 77). Mägiste kysyy, miksi palataalispiranti olisi kadonnut vain kielteisistä muodoista, ja viittaa Erkki Itkosen lapista mainitsemaan kielteisen 2. imperatiivin klusiilittomaan **oi*-tunnukseen. Kuten Erkki Itkonen on huomauttanut (Ostlapp. Vok. s. 371—373) lapin kannalta suhteet eivät ole aivan yksiselitteiset: osa murteista viittaa diftongilliseen, osa yksinäisvokaaliseen lähtöasuun. Eteläviron muodot kaipaavat vielä lisäselvitystä; nähdäkseni kuitenkin yhtä hyvin kuin *oi*:llista lähtömuotoa voidaan alkuperäiseksi tunnukseksi olettaa pelkkää *o*:ta. (Eteläviron muotojen loppu-*k*:hon viittaava edustus on selitettävissä yks. 2. persoonan vaikutukseksi; vastavasta on runsaasti tietoja esim. suomen murteista.)

Näyttää siis siltä, että *o*:llinen tunnus

on alkuaan esiintynyt juuri yks. ja mon. 3. persoonassa. On lisäksi mahdollista, että klusiiliton tunnus edustaisi vanhemmaa kantaa kuin *ko*-tunnus. Kuten tunnettua, yks. 2. persoonan imperatiivin tunnus *-k* kuuluu alkuaan etymologisesti yhteen deverbaalisen *-k*-johtimen kanssa (ks. SKRK³ s. 157, 201) ja on ilmeisesti pitkään ollut sen kanssa homonyyminen. Onkin lähellä ajatus, että historia on tässä kohden toistanut itseään: myös imperatiivin 3. persoonaa (tai persoonia) on ruvettu (mahdollisesti imperatiivin yks. 2. persoonan antaman mallin mukaisesti) ilmaisemaan deverbaalijohdoksella, tässä tapauksessa *o*-loppuisella verbaalinomineilla. Tämäkin *o*-aines palautuu alkuperäisen *v*-johtimen ynnä vartalon loppuvokaalin sulaumaan (ks. SKRK³ s. 178); kyseessä on kuitenkin verbikantainen nomininjohdin eikä se verbaalinen *v*-johdin, joka edellä *ka* + *v*-oletuksen yhteydessä oli puheena. (Tämä ajatusrakennelma perustuu olennaisesti prof. Terho Itkosen antamaan virikkeeseen.) Kuvatuunlainen imperatiivin täydennys olisi hyvin voinut toteutua varhaiskantasuomessa, jolloin yks. 2. persoonan rinnalle joka tapauksessa ilmestyi mon. 2. persoonan imperatiivi. Olisi siis vallinnut suhde **tulek* 'tule' : **tulo* 'tulkoon t. tulkoot' : **tulka* 'tulkaa'. Ennen pitkää *k*-aines olisi pyritty yleistämään myös imperatiivin 3. persoonaan, ja imperatiivi mukautui (paitsi yks. 2. persoonaa) persoonataivutukseen. *ka*- ja *ko*-tunnuksen esiintyminen samassa paradigmassa johti ajan mittaan ims.-lappalaisella kielialueella yleistykseen, joiden tulosta ovat olleet mm. joissakin kielimuodoissa tavattavat täydelliset rinnakkaisparadigmat tai toisaalla jommankumman tunnuksen hyväksi käyneet tasoitukset.

S. 19—37 on käsitelty imperatiivin esitystä eri-ikäisissä suomen kieliopeissa. Vanhimmille kieliopeille on ominaista melkoinen teoriointi, joka ilmenee mm. pyrkimyksenä käsittää suomen passiivi (passiivin imperatiivi mukaan luettuna) monipersonaiseksi. Vain Vhaelin kieli-

oppi poikkeaa selvästi edukseen; siinä esim. imperatiivin ja optatiivin kesken vallitsee samanlainen täydennysjakauma kuin nykysuomessakin. 1800-luvulla kieliooppien imperatiivista antamaa kuvaa hämmentämään tuli murteiden taistelu: mm. Juteini, Becker ja Renvall esittivät jokainen yleisesti hyväksyttäväksi kotimurteisiansa perustuvia muotoja, esim. mon. 2. persoonassa *syökäi* (Juteini) — *syökää* (NB!, Becker) — *syökäät* (Renvall).

Murteiden taistelun laantuminen ei merkinnyt imperatiivin esityksen selkiytymistä. Teorointi ja keinotekoisien muotojen rakentelu saavutti huippunsa 1850-luvun kieliopeissa. Syynä olivat Kalevalan kielen optatiivit, jotka, kuten Heikki Leskinen on toisaalla osoittanut (Vir. 1972 s. 398—408), vain osaksi perustuivat kansanrunojen kieleen; osaksi ne olivat Lönnrotin sepiteitä. Kalevalaisten optatiivien pohjalta Collan ja Eurén esittivät kieliopeissaan rinnan täydelliset imperatiivi- ja optatiiviparadigmat sekä aktiivissa että passiivissa yks. 1. persoonaa myöten. 1800-luvun lopulla ratkaisevaksi tuli sitten ensin Genetzin ja myöhemmin Setälän viitoittama imperatiivin esitys.

Vanhimpien kieliooppien antamaa kuvaa melko lailla kirjavampi on vanhan kirjasuomen edustus (s. 38—61). Vahva-asteinen *ka*-tunnus on selvästi hallitseva: se on esiintynyt yksinomaisena mon. 1. ja 2. persoonassa sekä aluksi *ko*-tunnusta yleisempänä yks. ja mon. 3. persoonassa; onpa sitä esiintynyt kieltomuodoissakin. *ko*-tunnusta on tavattu etupäässä yks. 2. persoonan optatiivimuodoissa, kielteisissä imperatiivissa sekä jossain määrin yks. ja mon. 3. persoonassa ja passiivissa. Lopullisesti *ko*-tunnus on 3. persooniin ja passiiviin yleistynyt vasta 1700-luvulla. Heikkoasteisuus on vanhimmassakin kirjasuomessa harvinaista; siitä on tietoja vain yks. 2. persoonan optatiivissa ja kielteisessä imperatiivissa sekä yks. 3. persoonan myönteisissä muodoissa (ks. esim. s. 57, 60—61).

Varsinaisesti kuvaa kirjavoivi pääteaines-

ten vaihtelu. Tekijä crottaa mon. 2. persoonan imperatiivissa kolme tyyppiä (s. 45): a) »loppuheitteinen *-t* (*ottacat*)», b) vokaaliloppuinen *-tte*, *-tta*, *-ttä*, c) *t:tön* tyyppi (*ottaca*). a- ja b-tyypin suhteesta tekijä mainitsee: »Geminaatta-*t*:llinen tyyppi, johon myös *-t* todennäköisimmin palautuu, on epäilemättä yleistetty indikatiivin preesensistä.» Tässä hän yhtyy Rapolan »Suomen kirjakielen historiassa» (s. 160—161) esittämään kantaan. Samoin Rapolaan tukeutuen tekijä tulkitsee Agricolan *-ta*, *-tä* -päätteiset muodot (esim. *olcata*, *elkete estekö*) geminaatta-*t*:llisiksi. Myöhemmin Rapolan kanta ei enää ole ollut yhtä jyrkkä. Hän huomauttaa »Suomen kielen äännehistorian luennoissaan» (s. 144), että »mikään ei estäne päättelemästä osassa tapauksia sivupainollisen vokaalin jäljessä käytetyn myös alkuperäistä yksinäis-*t*:tä, kuten Agricolan esimerkit *leuäikete*, *ottacata* voitaisiin tulkita».

Näyttää siltä, että Rapolan varaus on paikallaan. Alkuperäiseen **ottayata*-tyyppiin rinnastuvat sivupainollisen tavun jälkeiset partitiivitapaukset, ja niissä, kuten Rapola toteaa, »on *t:n* säilyminen erittäin yleistä kautta vanhan kirjasuomen» (SKH I s. 154). Itse asiassa sivupainollisen tavun jälkeinen *-t* on partitiivissa säilynyt eräissä Rauman seudun pitäjissä nykypäivään asti. On siis täysin mahdollista, että *ottacat*-muodon *-t* edustaisi äänneilallista kantaa. Ainoa muutos, joka *ottacat*-muodossa on tapahtunut, on ollut heikkoasteisen imperatiivitunnuksen väistyminen vahva-asteisen tieltä.

Tässä kohden ei nähdäkseen tarvitse tyytyä edes pelkkään oletukseen. Vanhimmat lounaimurteiset lähteet, joista tekijä on esittänyt aincistoa, ovat Westhin teksti ja Upsalan evankeliumikirja, jotka yleisen käsityksen mukaan kuvastavat lähinnä Rauman murteen suhteita. Tekijän näistä teksteistä esittämässä aineistossa päätetyypit a) *-t*, b) *-tte*, *-tta*, *-ttä* ja c) *t:tön* tyyppi vaihtelevat yllättävän säännöllisesti vartalotyypeittäin. Asia on esitettävissä seuraavan taulukon muodossa.

a, b ja c viittaavat mainittuihin päätevariantteihin, pystyivät tarkoittavat vartalo-tyyppejä, ja lyhenne W viittaa Westhin tekstiin, U puolestaan Upsalan evankeliumikirjaan:

	1-tav.		2-tav.		3-tav.	
	W	U	W	U	W	U
a) <i>-t</i>	1	—	5	6	3	3
b) <i>-tte</i>	7	3	1	1	1	—
c) \emptyset	1	—	4	1	1	—

Myös Agricolan esimerkeistä hahmotuvat samat suhteet: b-tyypin esimerkeistä on yhdeksän 1-tav. vartaloita ja vain yksi 2-tav. vartalo; a-tyypin esimerkeistä on 14 1-tavuista ja 20 2-tavuista. Näyttää siltä, että geminaatta-*t*-llinen pääte on yleistetty alkuaan 1-tav. vartaloihin, ts. tapauksiin, joissa äännekehitys on johtanut dentaaliaineksen katoon (esim. **tōkaða* > > *tuokā*). 2-tav. vartaloihin, joissa alkuperäinen *-t* on säilynyt (**antayata* → *antakata* > *antakat*) ei ole ollut aihetta yleistää geminaatallista päätettä. 3-tav. vartaloissa odottaisi edellä olevan mukaisesti geminaatta-*t*-llisiä muotoja; onhan myös niissä äännekehitys johtanut dentaalin katoon (esim. **opettakāða* > > *opettakā*). Ne ovat kuitenkin pyrkinet mukautumaan lähinnä 2-tavujen taivutukseen; geminaatta-*t*-llisen päätteen sijasta niihin on yleistetty 2-tav. vartaloiden alkuperäinen yksinäis-*t*-llinen pääte. Myöhemmin ovat *-tte*, *-tta*, *-ttā* ja *-t*-päätteet sekaantuneet. Tähän on ollut vaikuttamassa paitsi päätteiden rinnakkaisuus imperatiiviparadigmassa myös se, että esim. preesensissä on tavattu rinnan sekä vokaaliloppuisia että loppuheiton tietä-*t*-loppuisiksi lyhenneitä muotoja.

Vanhan kirjasuomen kannalta ongelmallinen on *ko* ja *ka* -tunnusten rinnakkaisuus yks. ja mon. 3. persoonassa. Tekijä viittaa yleiseen käsitykseen, jonka mukaan tunnus *ka* on tarkoittanut jyrkempää käskyä kuin *ko* (s. 50). Tähän tuntuisi sopivan se, että *ka* on erityisen yleinen lakikielessä, *ko*-tunnus puolestaan rukouk-

sissa ja anovassa puheessa. Toisaalta tekijän mukaan ei tällaista eroa voi aina vanhimmisakaan lähteissä havaita; tunnusten välillä »mahdollisesti vallinnut ero on näin ollen alkanut tasoittua jo ennen kirjoitetun kielemme syntymistä».

ka ja *ko* -tunnusten suhteeseen liittyy toinenkin havainto: vanhimmassa hengellisessä kirjallisuudessa *ka*-tunnusta on käytetty ihmisiä käskettäessä, *ko*-tunnusta puolestaan Jumalalle osoitetuissa rukouksissa. Kuten tekijä on huomauttanut (s. 51—52), tällainen jako tuntuu tarkoitukselliselta. Tulee ajatelleeksi, olisiko syynä vieraiden kielten, lähinnä latinan vaikutus; latinassahan käskävän imperatiivin ohella on lievempää toivomusta tai pyyntöä ilmaisevassa konjunktiiivi (esim. rukouksissa: — *adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua* jne.). Ehkä vanhimmassa kirjallisuudessa on tietoisesti pyrytty vieraan mallin mukaan erottamaan Jumalalta pyytäminen ja ihmisten käskeminen. 3. persoonan imperatiivimuodot, jotka ovat sinänsä luonteeltaankin lievämpiä kuin esim. mon. 2. persoonan muodot, ovat saaneet hengellisessä kielessä pyytävän tai anovan tehtävän; ihmisiä koskeviin määräyksiin on sen sijaan lainattu mon. 2. persoonasta »käskävämpi» *ka*-tunnus. Vanhassa kirjasuomessa ilmenevä eron- teko olisi siis täysin oppitekoinen, 1500-luvun hengellisen kielen huoltajien aiheuttama. Tässä valossa kävisi myös ymmärrettäväksi, miksi *ka*-tunnus on luonteeltaan erityisesti lakikielelle. Lounaismurteiden nykyedustus (s. 118—120) on yksinomaaisesti *ko*-tunnuksen kannalla. Tämäkään ei puolla vanhassa kirjasuomessa tavattavan jakauman kansanomaisuutta.

Laajin osa tutkimuksesta käsittelee suomen murteiden imperatiivia (s. 62—217). Ensin on esitetty eri persoonien myönteiset imperatiivit, sitten passiivin imperatiivi ja lopuksi kielteiset imperatiivit jälleen persoonittain. Samassa persoonassa mahdollisesti tavattavat imperatiivin ja optatiivin muodot on käsitelty yhdessä. Jäsennys on hyvin selkeä ja

johdonmukainen; deskription kannalta muunlainen tuskin olisi tullut kyseeseen. Tällaisena esityksessä on kuitenkin pirstoutumisen vaara: jos lukija haluaa esim. selvittää itselleen *ka* (: * γa) ja *ko* (: * γo)-tunnusten suhteen savolaismurteiden kannalta, hän joutuu selaamaan tutkimusta useasta kohdasta. Tämä olisi ollut vältettävissä, jos loppusivujen kokoava katsaus olisi ollut laajempi tai jos kustakin päämurteesta tai keskeisimmistä ongelmista olisi laadittu lyhyet tiivistelmät. Samassa yhteydessä tekijä olisi joutunut ottamaan tarkemmin kantaa eräisiin nyt auki jääneisiin kysymyksiin (mm. siihen, miksi *ko*-tunnus on mon. 2. persoonan kielteisessä imperatiivissa huomattavasti laaja-alaisempi kuin myönteisessä ja miten vanhaa tällainen edustus on; näyttäähän ainakin savolaismurteiden, osin ehkä myös kaakkois- ja joidenkin läsimurteiden takaa hämmäyttävän toisenlainenkin kanta).

Yks. 2. persoonan imperatiivi (s. 62—75) on muodostukseltaan periaatteessa samanlainen kaikissa suomen murteissa. Eroa esiintyy vain loppu-*k*:n edustuksessa. Samassa yhteydessä tekijä on lähinnä merkityksen perusteella ottanut puheeksi vanhakantaisen *läkkä* 'lähde, lähdetään'-muodon. Muodollisesti *läkkä* on lähempänä monikkoa kuin yksikköä (*läk* + *kä*). Persoonapäätteettömyys, joka lienee alkuperäistä, on hämmäntänyt muodon merkitystä, ja se on säilynyt merkitykseltään epämääräisenä kivettymänä.

Yks. 2. persoonan optatiivi on nykymurteissa tuntematon; tietoja on vain kansanrunoista. Aineiston pääosa on peräisin savolaiselta sekä keski- ja pohjois-pohjalaiselta murrealueelta. Muotoryhmän edustus on hyvin kirjava. Yks. 2. persoonan optatiivin lähtöasuna lienee pidettävä *-kos*, * γos -loppuisia muotoja, joissa *-s* on pelkkä liitepartikkeli (alkuaan *-si*). *-i*:n loppuheitto on kuitenkin varhainen, ja koko tunnus on mukautunut astevaihteluun. On siis lähdeittäviä muodoista *tehkös*, * $s\gamma os$, * $t\gamma os$, * $ant\gamma os$. *-s*-loppuis-

ten rinnalla esiintyy kuitenkin *-k*-loppuun viittaavia muotoja; loppu-*k* voisi hyvin olla varhaista tartuntaa yks. 2. persoonan imperatiivista (* $s\gamma yok$, * $t\gamma yok$; ei siis välttämättä tarvinne olettaa kontaminaatiota *telek* + *tulos* > *tullo* > *tullo*). Kuten tekijä on Rapolaan viitaten esittänyt, optatiivimuotojen kirjavuuden syynä on ollut spiranttien kadon jälkeen painottomassa asemassa tapahtunut vokaaliyhitymien kehitys: * $ant\gamma os$ > *antaos* > *antös* > *antuos* > *antüs*. Eri-ikäiset muodot ovat säilyneet rinnan kansanrunoissa. *Anta*-tyypissä tapahtunut kehitys on sitä paitsi heijastunut muihinkin vartalo-tyyppeihin: *o*:llisten *juo(v)os* (< * $juoyos$), *tulos* (< * $tulyos$)-tyyppien rinnalla tavataan yleisesti *u*:llista *juo(v)us*, *tullus*-tyyppiä (mallina *antüs*).

Vaikeuksia tuottaa geminaatta-*l*:llisten, *-r*:llisten ja *-n*:llisten muotojen selittäminen (*tullus*, *purros*, *pannos*). Odottaisi heikkoasteisia muotoja **tulos*, **purros* ja **pannos* ~ *pankos*, mutta vahva-asteista *pankos*-muotoa lukuun ottamatta näistä ei ole tietoja. Tekijä torjuu painavin perustein mm. Ojansuun ja Hakulisen arvelun, jonka mukaan *tullus* jne. -muodot olisivat lainaa karjala-aunuksesta. Hänen oman selityksensä mukaan geminaattallisten muotojen syynä on ennen kaikkea *ng*-yhtymän kehitys. *ly* ja *ry* -yhtymien kehitys on savolaismurteissa periaatteessa johtanut γ :n katoon; *ng*-yhtymän kvantiteetti on sen sijaan säilynyt (joko > *nk* tai *nn*). Kehitys *ng* > *nn* ei ole kuitenkaan tapahtunut vaivatta (ks. Posti, Vir. 1951 s. 414—415). Kriisivaiheessa pääsivät eräät varsinkin paradigmaattisen vaihtelun ulkopuoliset tapausryhmät huiskahtamaan *nn*:lliseen asuun. Tällainen tapaus on tekijän mukaan ollut optatiivityyppi *pannos*, *mennös*. Myöhemmin samankaltaisten paradigmaattisten suhteiden perusteella analoginen geminaatta yleistyi myös *l*- ja *r*-vartaloihin.

Selitys ei kuitenkaan ole aivan aukoton. Yks. 2. persoonan optatiivimuodot eivät ole paradigmaattisen vaihtelun ulkopuolella, mikä käy ilmi paitsi tekijän esittä-

mästä taivutussuhteesta *panna(k)* : *panko(h)* on : *pannos* myös analogisesta vahvasta asteesta (esim. *tulkos*, *ellös tulko*), joka lähinnä perustuu muiden vahva-asteisten imperatiivi- ja optatiivimuotojen vaikutukseen. Vielä tärkeämpi seikka näkyy optatiivimuotojen murremaantieteessä. Yks. 2. persoonan myönteisen ja kielteisen optatiiviaineksen esittelystä (s. 66—74 ja 174—177) ilmence, että *tullos*, *purros*-tyyppisiä muotoja tavataan koko yks. 2. persoonan optatiivin alueella. *Pannos*-tyyppi on sitä vastoin ominainen vain pohjoisemmille alueille (Pohj.-Savo, Piek-sämäki, Tuusniemi, Kaavi, Sotkamo, Suomussalmi, Säräisniemi, Pohjanmaa); *pankos*-muoto puolestaan esiintyy etelä-savolaisissa murteissa ja itäisten savolaismurteiden eteläosissa (Juva, Kitee, Tuupovaara, Kiihtelysvaara, Ilomantsi). *Pannos*, *männös*-tyyppi esiintyy siis alueilla, joilla muuten tavataan *henki* : *henßen*-suhde. *Pankos*, *mänkös* on puolestaan ominainen murteille, joissa vallitsee vaihtelematon *henki* : *henken* -kanta.

Tullos, *purros*-tyypit eivät siis luontevasti selity geminaatta-*n*:llisen tyyppin vaikutukseksi, vaan niille on pyrittävä löytämään toinen ratkaisu. Jos **tulyos*, **purvos* > **tulos*, **puros* -kehitys olisi toteutunut, uudet muodot eivät enää olisi jäsentyneet selkeään konsonanttivartaloon ynnä päätteeseen. Tämä olisi merkinnyt koko imperatiivijärjestelmän mutkistumista (nominintaivutuksen puolelta voisi rinnakkaisuutena viitata mon. genetiivimuotoihin *vetten*, *kätten* pro **veten*, **käten*). Pyrittäessä alkuperäisen konsonanttivartalon säilyttämiseen on turvauduttu muihin konsonanttivartaloisiin taivutusmuotoihin, mm. 1. infinitiiviin, jossa *lδ* > *ll* ja *rδ* > *rr* -kehityksen tuloksena on ollut *ll* ja *rr*. Geminaatta-*n* pro *nn* selittyy puolestaan saman vaikutusyhteyden tulokseksi. Samoin konsonanttivartalon säilyttämispyrkimyksestä selittynevät tekijän oudoksumat *tulvos*, *älvös*, *purvos*-tyyppiset muodot. Näitä Kiteeltä asti kirjattuja tapauksia on vaikea pitää länsimurteisina lainoina (vrt. s. 26 olevaa Renvallin mainintaa,

jonka mukaan tyyppi on itäsuomalainen, sekä tyyppin tuntemattomuutta länsimurteissa). Ne eivät liioin selity vain länsimurteita tuntevien kerääjien huolimattomuuksiksi; onhan tiedoista osa esim. Gotlundin muistiinmerkitsemä. Näissä muodoissa näyttäisi yksinkertaisesti olevan konsonanttivartalo + *-vos*, *-vös* -pääte, joka on saatu siirtymä-äänteisestä *juovos*-tyypistä.

Ollos, *purros* -muotojen ja 1. infinitiivin välistä yhteyttä voi perustella vielä lisätodisteella. Sama ongelmallinen geminaatta, joka tavataan yks. 2. persoonan myönteisessä optatiivissa, esiintyy myös kieltomuodoissa, esim. *ellös männö* ~ *mänkö* ~ *mämmä*, *ellös tullo* ~ *tulko* ~ *tulla*. Oletettavina lähtömuotoina ovat **tul-yok*, **pur-yok*, **mängök* (-*k* on näissä muodoissa ilmeisen vanhaa yleistymää); kuten edellä oli puheena, myös myönteisessä optatiivissa tavataan *-s*-loppuisten rinnalla *-k*-loppuun viittaavia muotoja. Savolaismurteiden kielteisissä imperatiiveissa on vanhastaan tavattu ehkä persoonittain vaihdellen sekä *o*:llisia että *a*:llisia tunnuksia (*a*:llisia ainakin mon. 2. persoonassa, *o*:llisia yks. ja mon. 3. persoonassa). Kielteisessä imperatiivissa on siis ollut rinnan muodot **tul-yak* ja **tul-yok*, **anta-yak* ja **anta-yok*. Spiranttien kadottua *a*:lliset imperatiivin kieltomuodot lankeivat osin yhteen 1. infinitiivin kanssa: vrt. **antayak* > *anta-ak* > > *antök* ja **antaðak* > *anta-ak* > > *antök*. Vastaava yhteenlankeaminen ei säännöllisen äännekehityksen tietä olisi **tul-yak* ja **tulðak* -muotojen välillä ollut mahdollinen. Äännelallinen **tulak*-muoto olisi kuitenkin imperatiivijärjestelmän kannalta ollut epäselvä. Kun yhteys kielteisen imperatiivin ja 1. infinitiivin välillä oli jo syntynyt, korvautui **tulak*-muoto *tullak*-asulla. Kun alkuun **tul-yak* ja **tul-yok* olivat keskenään osin vaihtelussa, yleistyi *tullak*-muodon geminaatta-*l* luontevasti myös **tulok*-muotoon ja siitä edelleen yks. 2. persoonan myönteiseen optatiiviin (> *tullos* ja *tullok*). Myöhemmin on 1. infinitiivin kaltainen kieltomuoto yhä selvem-

min tulkittu l. infinitiiviksi ja se on pyrkinyt yleistymään kaikkien persoonien kielteiseen imperatiiviin ja optatiiviin (*ellös männä, ellös tulla* jne.).

Mon. 1. persoonan imperatiivista (s. 75—84) ei tekijä ole esittänyt aineistoa muualta kuin kansanrunoista. Muoto-tyyppi onkin varsin harvinainen myös nykyisessä yleiskielessä. Se on yleisesti väistynyt etenkin passiivin preesensin, paikoin myös indikatiivin preesensin mon. 1. persoonan tieltä. S:lla 84 on tarkasteltu tällaisen kehityksen syitä. Tekijä torjuu oletuksen vieraasta syntaktisesta lainasta ja pitää mm. Nirviin vedoten tärkeimpänä syynä mon. 1. persoonan imperatiivin vähäistä frekvenssiä. Pelkät frekvenssiseikat eivät kuitenkaan riittäne perustelemaan, miksi mon. 1. persoonan imperatiivi on väistynyt passiivin tieltä sellais-sakin murteissa, joissa mon. 1. persoonan indikatiivin preesens (*tulemme* jne.) on säilynyt. Nirvin esittämiin psykologisiin perusteihin (ks. Passiivimuotojen aktiivis-tumisesta s. 41—43) olisi kannattanut viitata.

Mon. 2. persoonan imperatiivi (s. 84—118) rakentuu suurimmassa osassa suomen murteita vahva-asteisen *ka*-tunnuksen varaan. Ainoastaan savolaismurteissa sekä vähäisellä kaakkoishämäläisellä alueella ja Suomenlahden saarilla tapaa heikkoasteista tunnusta. Etenkin savolaismurteiden mon. 2. persoonan imperatiivi onkin tästä syystä epäyhtenäinen (ks. esitystä s. 102—118). Heikkoasteisia muotoja on vielä tämän vuosisadan puolella esiintynyt lähes kaikissa savolaismurteissa, mutta edustus on kirjavaa, kuten seuraavat esimerkit osoittavat: et.sav.murt. *antoe* 'antakaa', Säämingin—Kerimäen seudun murt. *antō*, it.sav.murt. *antō* ~ *antōten* ~ *antōiten*, pohj.sav.murt. *antō* ~ *antōlen* ~ *antoe* ~ *antoeten*, Keski-Suomen murt. *antoa* ~ *antoe*, Kainuu *antoa*, Verml. *antoa*. Heikkoasteiset muodot ovat kaikkialla väistymässä vahva-asteisten tieltä. Savolaismurteissa erityisen yleistymiskykyinen

on alkuaan vain etuvokaalisiin sanoihin kuulunut *kē*-tunnus (**sōkāda* > > *sūökē*). Indifferentin *ē*-vokaalinsa turvin se on voinut liittyä myös takavokaalisiin sanoihin ja syrjäyttää tällä tavoin *kō*-tunnuksen (**tōkaða* > > *tuokō*), joka puolestaan on liiaksi muistuttanut yks. ja mon. 3. persoonan *ko*-tunnusta, kuten tekijä on huomauttanut (s. 117).

Rapolaan nojaten tekijä on nähnyt alkuperäisen heikkoasteisen tyyppin sisältyvän myös Rauman seudun sporadiseen *anttakka*-muotoon (s. 86; alkuaan **antaya* > > *antla-* + *-kka*). On kuitenkin seikkokaja, jotka tuntuvat vastustavan tätä tulkin-taa. Vanhassa kirjasuomessa ei esiinny ainoatakaan muotoa, joka viittaisi joko heikkoasteiseen tai geminoituneeseen muototyyppiin (vrt. esimerkistöä s. 45—48; esim. Westh *Andacat*, Upsalan käsi-kirja *Andaca*, Upsalan evankeliumikirja *Andacatt* jne.). Geminaatallista tyyppiä ei esiinny myöskään J. A. Hahnssonin laajassa Rauman murteen kuvauksessa, joka valmistui 1860-luvulla (Suomi II: 6—10). Geminaatan esiintyminen näyttää sitä paitsi olevan hyvin epäsystemaattista. *Anttakka*-muodosta on tietoja Eurajoelta ja Raumalta; samaan liittynevät myös Mynämäen *Repikän* ~ *reppikän* -muodot (s. 84—85). Sitä vastoin Kalannista on kirjattu *Antakka* ja Pyhästämaasta *nylkekkä* jne. Geminaattaa esiintyy myös yks. ja mon. 3. persoonan imperatiiveissa: esim. Rauma *antakko*, *sältukko*, Mynämäki *reppikön*, Askainen *polltakko*, vrt. Pyhäranta *anDakko*, *Repikkö*, Laitila *antakko*, Kalanti *sylkekkö*, Karjala *antakko* jne. (s. 118—119). Yks. ja mon. 3. persoonan muodoista tekijä jälleen Rapolaan tukeutuen toteaa, että »geminoitunut *anttakko*-tyyppi selittyy kuten *antlakka*» (s. 120, vrt. Rapola, SKÄL s. 124). Kuitenkin yks. ja mon. 3. persoonassa on ilmeisesti oletettava *-ayo-* yhtymää: **antayo-*, josta olisi tullut *antlo-kko*. (Vaikka *ka*-tunnus on ollut yleinen vanhimmassa kirjasuomessa myös 3. persoonan muodoissa, ei tällaisesta nykyisissä lounaismurteissa ole esimerkkejä; vanhan

kirjasuomen edustus ei tässä kohden ehkä perustukaan kansankieleen.)

Geminaatallisten muotojen sporadisuus viittaa toiseen selitysmahdollisuuteen: lounaismurteissa tavattaviin asteyleistykseen. Geminaation tietä on lounaismurteissa päädytty aiemman heikko aste — vahva aste —vastakohdan sijasta kolmiasteiseen sarjaan heikko aste — vahva aste — ylivahva aste. Muutos näkyv mm. nominien ja verbien taivutuksessa, esim. *härjä(n)* 'härän' : *härkän* 'härkänä' : *härkä* 'härkää'; *anna(n)* 'annan' : *anta(k)ka* 'antakaa' : *antta* 'antaa (1. inf.)'. Sen jälkeen kun jälkitavujen pitkät vokaalit ovat lounaismurteissa lyhenneet, ei geminaatio ole enää ollut murteessa elävä prinssiippi. Sen sijaan jäljelle on jäänyt monimutkainen morfonologisten vaihteluohjeiden verkko, johon mm. eri taivutusmuotojen aste (h. aste, v. aste, yliv. aste) perustuu. Toisin kuin geminaatio tämä vaihteluohjeiden verkko on jatkuvasti synkronista todellisuutta. Mutkikuutensa vuoksi järjestelmä on saattanut paikoin pettää; tuloksena ovat olleet erisuuntaiset asteyleistykset ja sarjasiirtymät. (Esim. Pirkko Holmberg ja Maija-Liisa Pohja ovat v. 1965—1971 kirjanneet Hinnerjoelta seuraavan kaltaisia muotoja: [on] *ollu äitliäs hoittamas; kuinp päli se mahta painlla; siit ol sennej kamppa* — — *lusika ol sin kamppas; kirko ja hauttaqumä* [mon. nom.], vrt. *sai semmotti kohrauksi*.)

Näyttää siltä, että alkuperäinen vahva aste on joutunut heikoimpaan asemaan. Tämä on hyvin ymmärrettävää: eihän kyseessä ole selvästi vahva aste (vahvempikin on) eikä selvästi heikko aste (heikompi on). Synkroniselta kannalta on ylivahva aste tulkittava tuntomerkkisesti vahvaksi, heikko aste tuntomerkkisesti heikoksi. Näiden väliin jää tuntomerkittömäksi alkuperäinen vahva aste. Kun kolmiportainen järjestelmä on sporadisesti pyrkinyt yksinkertaistumaan, yleistyksen kohteeksi on erityisesti joutunut tuntomerkkitön eli alkuperäinen vahva aste. Tasoittuminen näyttää kulkevan etenkin vahvasta asteesta vielä vahvem-

paan eli ylivahvaan asteeseen. Osuutta on varmaan myös sanan muilla taivutusmuodoilla (esim. *antta* 'antaa (1. inf.)', *anttate* 'antaa' jnc.). Tällaisesta sporadisesta yleistyspyrkimyksestä voisi hyvin olla kyse myös *anttakka*, *anttakko* -tyyppisissä imperatiiveissa.

Kuvaa on vielä hämmentänyt se, että alkuperäisissä geminaattaklusiilin sisältävissä tapauksissa on yhä vielä vain kaksiasteinen sarja, esim. *ota(n)* : *ottakka* : *otta* (1. inf.). Niissä ei alkuperäisen vahvan asteen ja ylivahvan asteen välillä ole eroa, vaan molemmat on tulkittava tuntomerkkisesti vahvoiksi. Nämä tapaukset ovat osaltaan voineet lisätä painetta ylivahvan asteen suuntaan. Toisaalta voidaan *otta* : *ottakka* ja *antta* : *anttakka* -suhteiden perusteella pitää *anttakka*-muodon ylivahvaa astetta perinnäiseen tapaan analogisenakin. Lienee lopulta vaikea sanoa, kumpi selityksistä, tuntomerkkisyyden vai analogia, on parempi. Ilmeistä on, että lounaismurteiden astejärjestelmässä on vaikuttamassa useita päällekkäisiä tendenssejä.

Turun ylämaan sekä Länsi-Uudenmaan murteissa Nurmijärveä ja Tuusulaa myöten käytetään mon. 2. persoonassa *-ka^x*, *-kä^x* -päättettä, esim. *syäkäl tää, sanokap pois*. Samaa tyyppiä esiintyy lisäksi osassa kaakkoishämäläistä Iitin ryhmää sekä Suomenlahden saarilla (ks. s. 86—90, 93—95). Muototyyppi oudoksuttaa kahdessakin mielessä: mihin perustuu toisaalta loppukahdennus, toisaalta lyhyt vokaali. Odottaisi joko *-kā-* tai *-kat-*asua. Tekijän mukaan loppukahdennus on yks. 2. persoonan vaikutusta: *annap pois* → *antakap pois* (s. 89). Lyhyen vokaalin alkuperä tuntuu vaikeammin ratkaistavalta. Tekijä torjuu vahvojen perusteiden Kettusen oletuksen, jonka mukaan tyyppi olisi alkuaan ollutkin vailla persoonapäätettä. Liioin hän ei pidä mahdollisena sitä, että aina Iitin ryhmää myöten esiintyvä lyhyt vokaali selittyisi lounaismurteisuuksi.

Tekijä esittää toisenlaisen selityksen (s. 89—90). Mm. niille murteille, joissa *-ka^x*, *-kä^x* -päättettä tavataan, on ominais-

ta se, että supistuma- ja ei-supistumaverbien taivutus on langennut joko osittain tai täysin yhteen (ilmiön levikistä ks. Terho Itkonen, PFFC I: 1 s. 191—193). Näissä murteissa on supistumaverbien yks. 2. persoonan imperatiivissa tapahtunut kehitys *hakkä* > *hakka*, *kehrä* > *kehrä* jne. Tässä on tekijän mukaan myös mon. 2. persoonan pitkävokaalisen *-kă*, *-kâ* -päänteen lyhenemisen syy. Samalla kun mon. 2. persoonan imperatiivin pääte on lyhennyt supistumaverbien yks. 2. persoonan imperatiivien mallin mukaisesti, siihen on omaksuttu yks. 2. persoonalle ominainen loppukahdennus.

Tulee kuitenkin kysyneeksi, onko supistumaverbien vartalovokaalin lyheneminen (*hakkä* > *hakka*-) voinut antaa riittävän mallin, jonka mukaan imperatiivin mon. 2. persoonan pääteaines olisi myös lyhennyt. Ainakin rinnakkaisoletuksiksi voidaan nähdäkseni esittää toinenkin selitys, joka myös ratkaisisi sekä lyhyen vokaalin että loppukahdennuksen ongelman. Turun ylämaan ja Länsi-Uudenmaan murteet käsittävällä *antakap pois* -tyypin alueella tavataan samanlainen edustus myös mon. 2. persoonan kielteisessä imperatiivissa, esim. Karjalohja *Älkät tee istukat toho* (ks. s. 181—182). Vastaavasti myös Iitin ryhmässä ja Suomenlahden saarilla myönteisen *antaka*-tyypin alueella esiintyy kielteinen *älkä(i) antaka* -tyyppi (s. 185—186).

Turun ylämaan ja Länsi-Uudenmaan kielteisen imperatiivin tekijä on selittänyt myönteisestä imperatiivista yleistyneeksi. Mallina ovat tällöin voinet olla lounaismurteet, joissa paitsi Rauman murretta »käytetään myönteisiä *tulikka* ~ *tulka* ~ *tulka^x*, *sanokka* ~ *sanoka* ~ *sanoka^x* yms. muotoja myös kielteisten funktiossa» (s. 181). Mikään ei estäne kuitenkaan olettamasta, että näissä murteissa mon. 2. persoonan kielteisen imperatiivin muodot ovat alkuaan ainakin osin olleet *ka*-tunnuksisia. Näihin, kuten yleensä kielteisen imperatiivin muotoihin, on liittynyt analoginen loppukahdennus. Kun lounaismurteissa jälkitavujen pitkät vokaalit ovat

lyhenneet, ovat mon. 2. persoonan myönteisen ja kielteisen imperatiivin muodot langenneet (lähes) yhteen. Erottavaksi seikaksi on jäänyt kieltomuotojen loppukahdennus, joka ainakin itäryhmässä on pyrkinyt yleistymään myös myönteisiin muotoihin (s. 86, 89). Lounaismurteiden mukainen synkretistinen edustustapa on pyrkinyt leviämään lähimpiin naapurimurteisiin. Tuloksena on ollut alkuaan kielteisen *antaka^x*-tyypin yleistäminen myös mon. 2. persoonan myönteiseen imperatiiviin.

Periaatteessa samoin, vaikkakaan ei lounaismurteiden vaikutukseksi, on selitettävissä Iitin ryhmän ja Suomenlahden saarten *antaka^x*-tyyppi. Näissä murteissa on sekaannusta voinut aiheuttaa äänne-laillisen heikkoasteisen mon. 2. persoonan imperatiivin säilyminen poikkeuksellisen pitkään (esim. *antät* 'antakaa' jne.). Vastaavasti kielteisessä imperatiivissa heikkoasteisen *γa*-tunnuksen jatkaja on juuri näissä murteissa voinut säilyä myöhään, kuten tekijä on huomauttanutkin (s. 185, 186; esim. **älkäden tulka*, **antaya* > *älkäi tulka*, **antä*). Yleistettäessä heikkoasteiseen *antä*-muotoon vahva-asteinen *-ka^x* on sama yleistys saattanut ulottua pääteainesta myöten myös myönteisen imperatiivin heikkoasteiseen *antät*-tyyppiin. Taivoitteena on ollut pyrkimys taivutuksen yksinkertaistamiseen; piilevänä mallina on voinut olla yks. 2. persoonan suhde *tule^x* : *älä tule^x*. (Heikkoasteisten myöntö- ja kieltomuotojen mahdolliseen myöhäiseen sekaantumiseen viitannee Suursaaren *älkä peuhät* -tyyppi; tällainen sekaannus on osaltaan voinut edistää vahva-asteisen *-ka^x*-aineksen yleistämistä kielteisestä imperatiivista myönteiseen.

Eniten ongelmia suomen murteiden kannalta näyttää sisältyvän yks. ja mon. 3. persoonan imperatiivisiin (s. 118—170). Synnä ovat jälleen savolaismurteet (s. 128—170). Kuten mon. 2. persoonassa myös yks. ja mon. 3. persoonassa tavataan savolaisalueilla sekä heikko- että vahva-asteisia muotoja. Suhteita hämmentävät

lisäksi eri kehitysvaiheita edustavat rinnakkaismuodot sekä niiden risteytymistä syntyneet monet kontaminaatiot. Lisäksi tavataan sekä *ko-* että *ka-*tunnuksista tai niiden heikkoon asteeseen palautuvaa edustusta.

Erityisen mutkikas on kehitys ollut painottoman tavun jälkeisessä asemassa. Tietoja on ainakin seuraavista savolaismurteisista tyypeistä: *anta(v)ön*, *antuwohon*, *antu(v)ön*, *antuwän*, *antavün*, *antuohon*, (*antöhon*), *antuon*, *antün*, (*antön*), *anto(v)än*. Lisäksi tavataan rinnalla vahva-asteiset *antakän*, *antakön* ja *antakün*. Kuten tekijä mainitsee, erityisesti heikkoasteisen imperatiivityypin kehitystä on eri yhteyksissä käsitellyt Rapola (Suomi V: 6 s. 300—306, SKÄL s. 123—126 ja 428—430). Taustan selvittämiseksi on paikallaan lyhyesti luonnehtia Rapolan esittämiä käsityksiä.

a) Rapolan viisikymmentä vuotta siten Suomi-kirjassa esittämä ratkaisu oli seuraava. Jälkitaivujen *a-o* -yhtymän kehitys on savolaismurteisissa kulkenut painosuhteiden perusteella eri suuntiin. Painottomassa asemassa on tapahtunut kehitys **antayo-* > > *antao-* > *antō-* > *antuō-* > *antū-*. Kehitykseen ovat osallistuneet mm. optatiivimuodot (*antuos*, *antös*). Imperatiivin 3. persoonassa *yo*-tavu on ollut painollinen: *'anta,yohon*; sivupainon turvin vokaalilyhtymä on säilynyt: > *anta(ohon)* > *anta(v)ön*. Äänneläillisen *anta(v)ohon*-tyypin rinnalle on kuitenkin syntynyt *antuos*-tyypin mallin mukaan analoginen *suluohon*-tyyppi. Rinnalla säilyneen *sula(v)ohon*-tyypin vaikutuksesta diftongi on *suluohon*-muodossa jakautunut eri tavuihin: *sulu(ohon)* > *sulu(ön)* > *sula(v)ön*. Osassa savolaisaluetta on tapahtunut *uo* > *ū* -muutos, mikä ilmenee muodossa *antün*. *Antün*-tyypin vaikutuksesta on puolestaan syntynyt imperatiivityyppi *antuvin*. Eri-ikäiset muodot ovat voineet kontaminoitua keskenään (mm. *antavön* + *antuwün* → *antavün*; *antakön* + *antuwün* → *antakün*). — Jossain määrin epäselväksi tämän selityksen kannalta jää *antön* ja *antuon* (> *antün*) -tyyppien asema.

b) »Suomen kielen äännehistorian luennoissaan» Rapola palasi kysymykseen kahdesti. S. 123—126 hän on hahmotellut edellä esitetystä melko lailla poikkeavan selityksen. Alkuperäinen **antayohen*-tyyppi on *γ*:n kadottua kehittynyt kahteen suuntaan sen mukaan, onko *o*-tavu hahmotuttanut painolliseksi vai ei. Edellisessä tapauksessa on tuloksena ollut *anta(ohon)* > *anta(v)ön*. Jälkimmäisessä tapauksessa on myös imperatiivissa päässyt toteutumaan kehitys *ao* > *ō* > *uo* > *ū*. Imperatiivin vartalo *antū-* on Rapolan mukaan tällä perusteella yksiselitteinen. Kokonaiskehitystä on lisäksi mutkistanut persoonapäätteen *h*-aines, joka on voinut verraten varhain kadota mutta on voinut säilyäkin. Näiden seikkojen perusteella Rapola esittää kolme mahdollista äännekehitystä: 1) *anta(ohon)* > > *antavön*; 2) *antaohon* > *antöhon* > *antuohon* > *antu(ön)* > *antuwön*; 3) *antaohon* > *antöhon* > *antuohon* > *antühon* > *antün*. Lisäksi hän olettaa kontaminaatiot *antavön* + *antün* → *antavün* ja *antuwön* + *antün* → *antuwün*. — Myös tämän selityksen valossa jää *antön* ja *antuon* -tyyppien asema epäselväksi.

c) Toisaalla äännehistorian luennoissaan (s. 428—430) Rapola esittää kehitysmallin, joka on lähempänä kohdan a kuin kohdan b selitystä. *Antavön*-tyyppi on esitetty kuten kohdissa a ja b (**antayohon* > > *antavön*). Painottomassa asemassa Rapola olettaa *ao* > *ō* -kehitystä (**antayos* > *antaos* > *antös*). Jossain vaiheessa säännöllisen äännekehityksen mukainen *anta(ön)*-tyyppi on saanut rinnalleen *antös*, (*älä*) *antö(k)* -muotojen vaikutuksesta analogisen *antön*-tyypin, joka on osallistunut *ō* > *uo* -muutokseen (kuten optatiivikin). *Antuon* ja oletettavan *anta(ohon)*-muotojen kontaminaatiosta on syntynyt *antuohon*. Lisäksi Rapola olettaa mm. kontaminaation *antün* + *antu(v)ön* → *antuwün*.

Kaikille Rapolan selityksille on yhteistä se, että *anta(v)ön* palautuu niissä suoraan **antayohen*-muotoon. Sekä a- että c-kohdassa *antuohon*-muoto on tulkittu analogiseksi; b-kohdassa on pidetty mahdolli-

sena tavunrajan umpeutumista *a-o* -yhtymässä (heikosta) sivupainosta huolimatta. Kaikille kohdille on ominaista se, että on pakko olettaa useita kontaminaatioita. Teoreettisesti kohta *c* on perusteltavin: toisin kuin kohta *a* ja *b* se ei jätä mitään muototyyppiä selittämättä.

Tekijä ei ole pyrkinyt pitämään Rapolan kolmea selityskoetta erillään. Toisaalta hän toteaa, että »*a-o* -yhtymä on *o:n* sivupainollisuudesta huolimatta voinut tempautua mukaan *a-o* > *ō* > *uo* -muutokseen (*anta_ohon* > *antōhon* > *antuohon*)» (s. 166; vrt. Rapolan b-selitystä). Toisaalta hän mainitsee, että »*antūn*-muodon perusteella on pääteltävissä, että analoginen 3. persoonan imperatiivi on paikoin täydellisestikin mukautunut *antū(s)*-tyyppiin» (s. 166—167). Analogisella tyyppillä tekijä aivan ilmeisesti tarkoittaa Rapolan *c*-selityksen *antōn* (> *antuon* > *antūn*) -tyyppiä eikä *a*-selityksen *antuohon*-tyyppiä (molempia on Rapola kutsunut »analogisiksi»).

Rapolan *b*- ja *c*-selityksiä yhdistelemällä tekijä on onnistuneesti luonut kehitysmallin, joka periaatteessa selittää kaikki muototyypit mutta ei edellytä niin monia kontaminaatioita kuin Rapolan selitykset. Erityisen epävarma on Rapolan kohdissa *a* ja *c* esittämä *antuohon*-tyypin tulkinta: olisi näet edellytettävä hyvin erikäisten muototyyppien kontaminaatiota. Tekijä esittää seuraavan kronologian: 1) *antuohon* (tyyppi katoaa 1800-luvun alkupuolella), 2) *antuwōn* (vallitseva 1800-luvun puolivälin jälkeen), 3) *antavōn*, *antuwūn*, *antavūn* (ilmestyvät kansanrunoihin vasta 1800-luvulla), 4) *antūn* (tietoja vielä 1900-luvun puolelta), 5) *antavūn* (peittänyt 1900-luvulla alleen muut heikkoasteiset tyypit). Tällä perusteella tekijä on päätenyt pitämään perustyyppinä *antuwōn* ja *antūn* -muotoja; niiden kontaminaatiosta on puolestaan syntynyt *antuwūn*. *Antavōn* ja *antavūn* ovat hänen mukaansa suhteellisen nuoria uudennoksia, joiden tarkoituksena on ollut palauttaa imperatiiviin alkupeäinen *-a*-loppuinen vartalo.

Tekijän kokonais selitys on hyvin uskot-

tava ja kronologisesti johdonmukainen. Pari seikkaa ansaitsee kuitenkin vielä huomiota. Tulee kysyneeksi, miksei *anta(v)ōn*-tyypissä voisi nähdä osin vanhan kannan säilymääkin. Onhan tyyppistä verraten vanhoja kirjaanpanoja (esim. Gotlundin merkintä v:lta 1816, ks. s. 155, 159). Sitä paitsi yks. 2. persoonan optatiivissa ilmenevä vastaava kirjavuus on selitetty neljään kehitysvaiheeseen vetoamalla (s. 75). En pitäisi Rapolan oletusta, jonka mukaan alkuperäinen vokaaliyhtymä on *anta(v)ōn*-tyypissä säilynyt, ja tekijän uudennosajatusta toisiaan poissulkevina.

Sekä Rapola (*c*-selitys) että tekijä ovat pitäneet *antuon* (> *antūn*) -tyyppiä yks. 2. persoonan optatiivin mallin mukaan syntyneenä. Analogiaan vetoaminen ei kuitenkaan ole välttämätöntä; nähdäkseni on mahdollista hahmotella seuraavanlainen kehitys. Luontevana lähtökohdana on Rapolan *b*-selitys, jonka mukaan *o*-tavulle osunut sivupaino on voinut vaihdella. Jos sivupaino on ollut vahva, *a-o* -yhtymä on ainakin osin säilynyt (lopullisena tuloksena *anta(v)ōn*). Jos sivupaino on ollut heikko, on toteutunut kehitys *antaohon* > > *antuohon*. Tässäkin vaiheessa kehitys on voinut johtaa kahteen suuntaan: *antuohon*-muodosta on tullut joko *antu(v)ōn* (*-h* on säilynyt verraten pitkään) tai *antuon* > *antūn* (*-h* on kadonnut aiemmin ja tuloksena on ollut supistumadiftongi). Myös *h:n* säilyminen on saattanut yhteytyä painoseikkoihin: *h:ta* edeltävä *uo*-diftongi on voinut jakautua eri tavuiksi (*antuohon* > *antu_ohon*). Tällöin *o*-tavu on saanut sivupainon ja *h* on sen turvin säilynyt pitempään. Kehitelmä tulee kokonaisuudessaan verraten lähelle Rapolan *b*-selitystä. *Antōn*-tyyppi jää esityksessäni selittämättä; palaan siihen kohta.

Heikkoasteiset muodot on yleensä totuttu rekonstruoimaan **yo*-tunnuksiksi. Vahvassa asteessa tavataan kolme tunnusta: *ka*, *ko* ja *ku*. Herää kysymys, missä ovat muut heikkoasteiset vastineet. Kuten tekijä on osoittanut, *ku*-tunnus on selvästi myöhäinen *-vūn*-loppuun perustuva uu-

dennos (s. 168); heikkoasteista **yu*-tunnusta ei siis tarvitse olettaa. Sitä vastoin **ya*-tunnuksesta odottaisi merkkejä. Niitä tavataankin, ennen kaikkea Verm-lannista (ks. s. 140). Muualta savolaismurteista tietoja on hyvin niukalti; tekijän mukaan ainoiksi jäänevät Krohnin Tuus-niemeltä, Kaavilta ja Juuasta kirjaamat *antlovaan*, *heiltövään* jne. -tyyppiset muodot (s. 153, 159). Näissä muodoissa kehitys on ollut **antayahan* > > *antāhan* > *antoahan* > *antō_hahan* > *anto(v)ān*, kuten tekijä on s:lla 153 esittänyt. *a*:lliseen tunnukseen voisivat palautua myös mm. Ilomantsista ja Juuasta merkityt *ottoohon*, *valvoon*-tyyppiset muodot (s. 157, 159; tekijä on viitannut sekä *antaohon* > *antoohon* että *antaohan* > *antoohon*-kehitykseen). Diftongiutumattomuus saattaisi viitata siihen, että kyseessä on nimenomaan alkuaan **ottayahen*- eikä **ottayohen*-tyyppi. Tähän yhteyteen sopisi myös Rapolan analogisena pitämä *antōn*-tyyppi (ks. c-kohtaa). Siinä tapauksessa *antluon* > *antūn* on johdettava todella *antuohon*-asusta; alkuperäinen *-aya*-yhtymähän ei voisi edustua savolaismurteissa *uo*:na tai *ū*:na. Kuten tekijä on huomauttanut, tällainen *antōn*-tyyppi ei enää ole ollut kyllin selkeä. Tuloksena on ollut sen väistyminen vahvaasteisten tai alkuaan **yo*-tunnuksisten heikkoasteisten muotojen tieltä.

Myös vahva-asteisten *ko* ja *ka* -tunnusten suhde on savolaismurteissa ongelmallinen. Heikossa asteessa esiintyneen **ya* ~ **yo* -vaihtelun perusteella on oletettava myös vahva-asteisten *ka* ja *ko* -tunnusten rinnakkaisuutta (kuinka vanhaa *ko* ~ *ka* -vaihtelu 3. persoonan imperatiivissa siten lieneekin). Vaihtelu on kuitenkin pyrkinyt tasoittumaan. Kuten tekijä on maininnut, itäisissä savolaismurteissa sekä osin pohjoissavolaisissa murteissa on pääsyt valtaan *ka*-tunnus (s. 141). Samansuuntainen kehitys on toteutunut myös Verm-lannin metsäsuomalaismurteessa (ks. s. 135, 140—141). Ilmiö lienee siis vanhastaan yleissavolainen. Syynä on ehkä ollut *ko*-tunnuksen ja mon. 2. per-

soonan *-kō* (tai *-koa*) -päätteen äänteellisen läheisyys. Vahvan asteen *ka*-tunnuksen ja heikkoasteisten tunnusten kesken näyttää muotoutuneen melko selväpiirteinen täydennysjakauma. Läntisillä savolaisalueilla, joille on muutenkin tullut länsimurteisia vaikutteita, on kehitys kääntynyt: länsimurteiden mukainen *ko* on vallannut sijaa sekä *ka*-tunnukselta että heikkoasteisilta muodoilta. Itäisillä alueilla sekä *ka*-tunnus että heikkoasteiset muodot ovat säilyneet kauemmin. Näissä murteissa on kuitenkin sekä *ka*-tunnuksisten että heikkoasteisten muotojen asemaa tullut lopulta horjuttamaan *-kün*-loppuinen imperatiivityyppi.

Rapola ja ehkä hänen vaikutuksestaan tekijä ovat oletaneet *-kün*-loppuisen tyyppin syntyneen kontaminaatiosta *antakōn* + *antavūn* (s. 168—169). Oletus ei ole murremaantieteellisesti kovinkaan luonteva. Kuten tutkimukseen sisältyvä kartta (s. 147) osoittaa, itäisissä savolaismurteissa ja pohjoissavolaisten murteiden itäosissa tavataan kolme imperatiivityyppiä: *antakān*, *antavūn* ja *antakūn*. Kaikki muoto-tyypit eivät yleensä esiinny rinnan. Voidaan erottaa kaksi edustustapaa: a) *antakān* ja *antavūn* sekä b) *antakān* ja *antakūn*. Ensiksi mainittu edustus on ominainen Kiteen — Nilsin — Nurmeksen — Ilomantsin seuduille. Jälkimmäinen edustustapa esiintyy mainitun alueen eteläpuolella, Kiteen — Nilsin — Pieksämäen — Sämingin nelikulmiossa.

Sen sijaan *antakōn*-tyyppi on näillä alueilla hyvin harvinainen, vain nuorimman polven kielenkäyttöön kuuluva (s. 129). Onkin todennäköisempää, että kontaminaation osapuolina ovat olleet pitkään rinnan esiintyneet *-kān* ja *-vūn*-päätteet. Ensiksi on ehkä päätteiden alkuperäinen täydennysjakauma sekaantunut, ja sen jälkeen ne ovat kontaminoituneet vahvaasteiseksi *antakūn*-tyypiksi. Vahvan asteen sa turvin *-kün*-päätte on nopeasti syrjäyttänyt vokaalistoaltaan samanasuisen mutta heikkoasteisten *-vūn*-päätteen. Vahva-asteinen *-kān* on sitä vastoin pitänyt paremmin puolensa.

Myös kielteisen imperatiivin muodostus on esitetty persoonittain (s. 174—211). Osin on kielteisten muotojen ongelmiin edellä jo viitattukin (esim. yks. 2. persoonan optatiivin yhteydessä). Kielteisen imperatiivin erityiskysymyksiin kuuluu mm. myönteisten muotojen käyttö kielteisten funktiossa. Aina ei ole aivan selvää, kumpaan suuntaan yleistyksen on kulkenut. On kuitenkin selviä merkkejä siitä, että myönteisiä muotoja käytetään kielto-sanaan liittyneenä. Tällaista tavataan mm. kaakkoishämäläisten murteiden Porvoon ryhmässä (*älkäi antakai*, s. 186), osin kaakkoismurteissa (*älkä antakä*, *älkä tulkä*, s. 189) sekä osin savolaismurteissa (*elekē antakē*, *antakō*, s. 193, 194). Savolaismurteille ominainen kielteisen imperatiivin erikoispiirre on myös 1. infinitiivin esiintyminen kielto-muodoissa; välittävänä muotoina ovat olleet (**elkäädä*) **antayak* ja **antađak* 'antaa' -muototyyppit, jotka ovat spiranttien kadottua langenneet yhteen. Samanlaista edustusta tavataan vähin muissakin suomen murteissa (ks. s. 184—186). Näyttää myös siltä, että kielto-muotoihin liittyy tai on aiemmin liittynyt loppu-*k*. Kuten tekijä useassa yhteydessä toteaa, kyseessä lienee vanha ilmiö.

Merkilliseltä vaikuttaa savolaismurteissa mon. 2. persoonan sekä yks. ja mon. 3. persoonan kielteisissä imperatiivissa tavattava tunnus *ku*, esim. *el(e)kē tuoku*, *tul(u)ku*, *el(e)kän* ~ *elekön* ~ *elekün tuoku*, *tul(u)ku*. Tyyppiä esiintyy etenkin osassa itäisiä savolaismurteita ja Kainuussa (s. 195—196, 200, 209—211). Tekijä huomauttaa, että tunnus on yleisempi yks. ja mon. 3. persoonassa kuin mon. 2. persoonan muodoissa. Muototyyppin synnystä hän mainitsee: »Kun alkuaan *-kō/n*, *-t* ~ *-kō̄/n*, *-t* (< *-kōhō/n*, *-t* jne.) -loppuiset imperatiivit monien väliasteiden kautta vaihtuivat *-kū̄/n*, *-t* ~ *-kū̄̄/n*, *-t* -loppuisiksi (ks. s. 166—), tempautuivat myös kielto-muodot tämän kehityksen mukaan: *tulkōn* : *elkōn tulkō*^x → *tulkūn* : *elkūn* + *x*, josta *x* = *tulkū*^x.» Näin syntynyt uudismuodoste on sitten tekijän mukaan levinnyt myös mon. 2. persoonaan (s. 196). Nähdäkseen

tekijä siis yhdistää kielteisen (*elekē* jne.) *tul(u)ku* -tyypin myönteiseen *antakūn*-tyyppiin.

On kuitenkin seikkoja, jotka sopivat huonosti esitettyyn oletukseen. Huomio kiintyy ensinnäkin myönteisen *antakūn*-tyypin nuoruuteen: tekijä on hyvin perustein osoittanut (s. 142—143), että jatkuvasti yleistymiskykyinen *antakūn*-tyyppi on verraten myöhäisen kehityksen tulosta. Kielteisen *ku*-tunnuksen laita on toisin; se on tätä nykyä levikkialueellaan, itäisissä savolaismurteissa ja Kainuussa, nopeasti väistymässä. Toinen seikka liittyy myönteisen ja kielteisen *ku*-tunnuksen jakaumaan. Myönteinen *-kūn*-pääte esiintyy kaikissa painoasemissa (se on siis täysin syrjäyttänyt heikkoasteisen *-vūn*-loppuisen tyyppin). Kielteinen *ku*-tunnus on esiintynyt, etenkin itäisissä savolaismurteissa, vain määräasemissa: pääpainollisen tavun jäljessä sekä kauempana sanassa konsonanttivartalon ja sivupainollisen tavun *i*-loppuisen diftongin jäljessä (s. 195).

Tärkein seikka on ehkä myönteisen *-kūn*-päätteen ja kielteisen *ku*-tunnuksen täysin erilainen levikki. Myönteisen *antakūn*-tyypin raja kulkee suunnilleen Uukuniemeltä Nilsisään niin, että kaikki *antakūn*-tyypin esiintymät jäävät rajan etelä- ja länsipuolelle. Sama raja voidaan piirtää myös tekijän kielteisistä *ku*-muodoista esittämän aineiston perusteella, mutta nyt lähes kaikki tiedot paikantuvat rajan pohjois- ja itäpuolelle. Poikkeuksiksi jäävät vain Heinävedeltä, Suomenjoelta ja Siilinjärveltä merkityt kielteiset *ku*-tunnuksiset muodot; ne selittynevätkin myönteisen *antakūn*-tyypin vaikutukseksi. (Tekijän esittämä analogiaverranto pätee vain näiden kolmen pitäjän osalta. Muuten kielteisen *ku*-tunnuksen alueella on 3. persoonassa kielto-sana *-kān*- tai *-kōn*-loppuisen, esim. Pälkjärvi *el(e)kän tuoku*¹, Paltamo *elekön antaku*²; ks. s. 209, 211.)

Kielteisen *ku*-tunnuksen selittämiseksi on nähdäkseen tarjolla toinen ratkaisu. Yks. 2. persoonan optatiivissa tavataan savolaismurteissa vaihtelua *tullos* ~ *tullus*, *ellös tullo* ~ *tullu* ~ *tulko*. *u*:lliset muodot

eivät ole missään yksinomaisia, mutta niitä tavataan *o*:llisten rinnalla täsmälleen samalla alueella kuin *ku*-tunnuksista kielteistä *el(e)kē tul(u)ku* -tyyppiäkin (ks. esimerkkejä s. 66—73, 174—177). Kuten edellä on mainittu, *u*:lliset optatiivimuodot selittyvät luontevimmin *antäs*, (*ellös*) *antū(k)* -muotojen vaikutukseksi. Eri persoonien *ko*, **yo* -tunnuksiset kieltomuodot palautuvat pääverbin osalta samaan läh- tömuotoon (**elyös*, **elkōhen*, **elkädä* **tul- yok*, **antayok* jne.). Kun yks. 2. persoonassa on *o*:llisten *tullos*, *tullo(k)* -muotojen rinnalle ilmaantunut *u*:llinen *tullus*, *tul- lu(k)* -asu, on samanlainen *o*:llisten ja *u*:llisten muotojen rinnakkaisuus pyrki- nyt syntymään myös muiden persoonien kielteisissä optatiiveissa. Paitsi yks. 2. persoo- nan vaikutusta *u*:n yleistymistä on saat- tanut edistää myös yks. ja mon. 3. persoo- nan sekä mon. 2. persoonan kieltomuo- doissa tapahtunut **antayok* > *antaok* > *antök* > *antuok* > *antū(k)* -kehitys. Täl- laisesta on tietojakin, esim. Soanlahti *ele- kōön kasvu*. Heikkoasteinen *antū(k)*-tyyppi on kuitenkin joutunut väistymään 1. in- finitiivin kaltaisen kieltomuodon tieltä, joka on osin analoginen, osin palautet- tavissa alkuperäiseen **ya*-tunnukseen.

Jäljellä on vain kysymys siitä, miksi yks. 2. persoonan *u*:llinen optatiivi on heikkoasteinen, mon. 2. persoonan sekä yks. ja mon. 3. persoonan kielteinen optatiivi sitä vastoin aina vahva-asteinen. Ky- seessä lienee kieltosanan vaikutus: Yks. 2. persoonan *u*-tunnuksinen kielteinen optatiivi on yleensä tyyppiä *ellys tullu*, *ellys männy* (sekä kieltosana että pääverbi hei- kossa asteessa). Mon. 2. persoonan sekä yks. ja mon. 3. persoonan kielteinen optatiivi on kauttaaltaan vahva-asteinen: *el(e)kē*, *el(e)kän* ~ *elekōn tul(u)ku* jne. (kieltoverbissä ei heikko aste ole mahdol- linen). Kieltosanasta vahva-asteisuus on yleistetty pääverbiin. Yks. 2. persoonassa ovat myös heikkoasteiset myönteiset muo- dot, *tullus*, *männy* jne., voineet vaikuttaa heikon asteen säilymiseen kielteisissä optatiiveissa. Mainittakoon, että vahva-astei- nen *ku*-tunnus esiintyy ainakin kerran

yks. 2. persoonassakin, nimittäin Gotlun- din Juvalta kirjaamassa reliktinomaisessa muodossa *Elvös märille mänkyk* (s. 174). Muoto osoittaa, että *u*:llisen optatiivin alue on aikoinaan ollut nykyistä laajem- pi; vahva aste selittynee puolestaan sa- moin kuin eteläisimpien savolaisalueiden *mänkös*-tyyppiset myönteiset optatiivitkin (*-ng-* > *-nk-*).

Heikki Leskisen imperatiivitutkimuk- seen sisältyy paitsi runsasta ja johdonmu- kaisesti esitettyä aineistoa suuri joukko tuoreita ajatuksia sekä uusia kannanottoja moniin tutkijoita askarruttaneisiin ongel- miin. Poikkeaminen totunnaisilta urilta on useassa kohdin johtanut aiempia seli- tyksiä todennäköisempiin ja yksinkertai- sempiin tulkintoihin. Viittaa vain esim. savolaismurteiden yks. ja mon. 3. persoo- nan heikkoasteisten imperatiivien käsit- telyyn. Joissakin kohdin tekijän ratkaisuja on ehkä ollut mahdollista hieman tarken- taa tai esittää harkittavaksi toistakin seli- tysmahdollisuutta. Vaikka tutkimus on syntynyt »respiittivuoden kiireessä ja pai- neessa», kiireestä ei juuri ole merkkejä: esitystapa on kauttaaltaan viimeistelyä ja selkeää. Teokseen sisältyy runsaasti kysymyksiä, joiden ratkaiseminen ei ole mahdollista pelkän suomen kielen aineis- ton varassa. Lukija, joka on Heikki Leski- sen taitavasti opastamana päässyt perch- tymään suomen imperatiivin muodostuk- sen ongelmiin, jää kiinnostuneena odotta- maan mahdollisimman pian ilmestyvää jatkoa.

Heikki Paunonen